gileri *Aḫbârü'n-nisâ᾽ fî Kitâbi'l-Eġānî* (Beyrut 1409/1988); Dâvûd Sellûm ile Nûrî Hammûdî el-Kaysî eserdeki kişileri *Şaḫṣiyyâtü Kitâbi'l-Eġānî* (Bağdad 1402/1982); Kemal en-Necmî *el-Eġānî*'de şarkıcı ve câriyelere dair anlatılanları *Yevmiyyâtü'l-muġannîn ve'l-cevârî* (Kahire 1986) adıyla yayımlamıştır. *el-Eġānî* ile ilgili olarak yapılan diğer bazı çalışmalar da şunlardır: M. Abdülcevâd el-Asmaî, *Ebü'l-Ferec el-İṣfahânî ve Kitâbühü'l-Eġānî* (Kahire 1951); Ahmed el-Hazîrî, *Ricâlü's-siyâse ve'ş-şiʿr min hilâli Kitâbi'l-Eġānî* (Tunus 1982); Abdülmuîn el-Mülevvahî, *Fihrisü mevâd ve terâcim ve aʿlâmi Kitâbi'l-Eġānî* (Dımaşk 1984); Habeşî Seyyid Nasr, *Naḳdü'l-ḫaberi'l-edebî fî Kitâbi'l-Eġānî* (Kahire 1985); Hasan Muhsin, *Muʿcemü'l-elfâẓi'l-müfessere fî Kitâbi'l-Eġānî* (Küveyt 1987); Reşîde Abdülhamîd el-Lekānî, *Elfâẓü'l-eṭʿime ve'l-eşribe fî Kitâbi'l-Eġānî* (İskenderiye 1991).

2. *Meḳātilü'ṭ-Ṭâlibiyyîn.* Ca'fer b. Ebû Tâlib'in şehâdetinden (629) Muktedir-Billâh devrine (908-932) kadar Ehl-i beyt'ten şehid edilenlerin hal tercümelerini, öldürülme sebeplerini, kimler tarafından nerede ve nasıl katledildiklerini anlatan bir eserdir. İlk defa Tahran'da (1307), daha sonra Bombay (1311, Fahreddin en-Necefî'nin *el-Müntaḫab fi'l-Merâşî ve'l-ḫutab*'ının kenarında) ve Necef'te (1353) basılmıştır. Teknik hatalarla dolu olan birbirinin tekrarı mahiyetindeki bu baskılardan sonra Seyyid Ahmed Sakr eserin tenkitli neşrini gerçekleştirmiştir (Kahire 1949; 2. bs., Beyrut, ts.). **3.** *el-İmâ᾽ü'ş-şevâʿir.* Şair câriyeleri konu alan bu eser Nûrî Hammûdî el-Kaysî ve Yûnus Ahmed es-Sâmerrâî'nin tahkikiyle neşredilmiştir (Beyrut 1404/1984). Ancak nâşirler eserden bazı müstehcen ibareleri çıkardıklarını ifade etmektedirler. Kitap ayrıca Celîl el-Atıyye tarafından da yayımlanmıştır (Beyrut 1405/1985). **4.** *Kitâbü Edebi'l-ġurebâ᾽.* Gurbette gurbetle ilgili olarak şiir söyleyenlerin şiirlerini ihtiva eden bu eseri Selâhaddin el-Müneccid yayımlamıştır (Beyrut 1972) (diğer eserlerinin bir listesi için bk. *Meḳātilü'ṭ-Ṭâlibiyyîn* [nşr. Seyyid Ahmed Sakr], nâşirin mukaddimesi, s. t-h). Ebü'l-Ferec'in Ebû Temmâm, Ebû Nüvâs ve Buhtürî'nin divanlarını tertip ettiği söyleniyorsa da bu divanları tertip eden Ebü'l-Ferec değil Ali b. Hamza el-İsfahânî'dir (ö. 375/985-86). Aynı nisbeyi taşımaları sebebiyle iki İsfahânî karıştırılmış olmalıdır (bk. Yâkūt, XIX, 251).

BİBLİYOGRAFYA:

Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eġānî,* mukaddimesi, I, 1-59; a.mlf., *Maḳātilü* *yîn* (nşr. Seyyid Ahmed Sakr), Kahire Beyrut, ts. (Dâru'l-Ma'rife), nâşirin mu si, s. a-ş; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (s. 507-509; Seâlibî, *Yetîmetü'd-deh* 132; Hatîb, *Târîḫu Baġdâd,* XI, 398 kūt, *Muʿcemü'l-üdebâ᾽,* XIII, 94-136; İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât,* II, 251-253; İbn Hallikân, *Vefeyât,* III, 307-309; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâ᾽,* XVI, 201-203; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân,* IV, 221-222; Makkarî, *Nefḥu'ṭ-ṭîb,* I, 386; III, 72; *Keşfü'z-zunûn,* I, 129-130; M. Şemseddin, *İslâmda Târih ve Müverrihler,* İstanbul 1339-42, s. 77-80; Serkîs, *Muʿcem,* I, 337-338; H. George Farmer, *A History of Arabian Music,* London 1929, s. 164-165; Brockelmann, *GAL,* I, 152-153; *Suppl.,* I, 225-226; a.mlf., "Ebülferec", *İA,* IV, 77; Sezgin, *GAS,* I, 378-382; a.mlf., *Muḥâḍarât fî târîḫi'l-ʿulûmi'l-ʿArabiyye ve'l-İslâmiyye,* Frankfurt 1404/1984, s. 147-158; İzzet Hasan, *el-Mektebetü'l-ʿArabiyye,* Dımaşk 1390/1970, s. 289-296; Memduh Hakkı, *Ebü'l-Ferec el-İṣfahânî fi'l-Eġānî,* Beyrut 1971; İzzeddin İsmâil, *el-Meṣâdirü'l-edebiyye ve'l-luġaviyye,* Beyrut 1976, s. 189-198; Ömer ed-Dekkâk, *Meṣâdirü't-türâşi'l-ʿArabî,* Beyrut, ts. (Dârü'ş-Şarki'l-Arabî), s. 115-119; Butrus el-Bustânî, *Üdebâ᾽ü'l-ʿArab,* Beyrut 1979, II, 411-418; Şefîk Cebrî, *Ebü'l-Ferec el-İṣfahânî,* Kahire 1980; Ömer Ferruh, *Târîḫu'l-edeb,* II, 490-495; Ali Muhammed el-Umeyr, *Haṣâdü'l-kütüb,* Cidde 1402, s. 14-32; Dâvûd Sellûm — Nûrî Hammûdî el-Kaysî, *Şaḫṣiyyâtü Kitâbi'l-Eġānî,* Bağdad 1402/1982; Yûsuf Es'ad Dâğır, *Meṣâdirü'd-dirâsâti'l-edebiyye,* Beyrut 1983, I, 199-202; Zeydân, *Âdâb,* I, 591-593; *Aʿyânü'ş-Şîʿa,* VIII, 198-201; Muhammed Kürd Ali, *Künûzü'l-ecdâd,* Dımaşk 1404/1984, s. 152-156; *Maʿal-Mektebe,* s. 148-151; Ziriklî, *el-Aʿlâm* (Fethullah), IV, 278; Zekî Mübârek, *en-Neşrü'l-fennî,* Beyrut, ts., I, 288-302; Dâvûd Sellûm, *Dirâsâtü Kitabi'l-Eġānî ve menhecü mü᾽ellifih,* Beyrut 1985; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Mûcez fi'l-edebi'l-ʿArabî ve târîḫih,* Beyrut 1985, II, 119-134; a.mlf., *Târîḫu'l-edebi'l-ʿArabî,* Beyrut, ts. (el-Matbaatü'l-Bûlisiyye), s. 745-747; Emced et-Trablusî, *Naẓratün târîḫiyye fî ḥareketi't-te᾽lîf ʿinde'l-ʿArab,* Dârülbeyzâ 1406/1986, s. 185-189; Velîd el-A'zamî, *es-Seyfü'l-Yemânî fî nahri'l-İṣfahânî,* Mansûre 1408/1988; Nezîr Muhammed Mektebî, *Cevletün fî âfâḳi'l-Eġānî,* Beyrut 1410/1990; Yûsuf Nevfel, *el-Mektebetü'l-ʿArabiyye,* Kahire 1991, s. 383-387; Leon Zolondek, "The Sources of the Kitāb al-Aġānī", *Arabica,* VIII/3, Leiden 1961, s. 294-308; Seyyid Hâmid en-Nessâc, "el-Eġānî fî riḥletihi'ṭ-ṭavîle", *Mecelletü'l-Fayṣal,* VIII, Riyad 1978, s. 15-24; Muhammed Hayr eş-Şeyh Mûsâ, "Ebü'l-Ferec el-İṣfahânî", *ʿÂlemü'l-fikr,* XV/1, Küveyt 1984, s. 259-292; Hilary Kilpatrick, "Women as poets and chattels. Abū'l-Farağ al-Işbahānī's-al-Imā' al-šawa'ir", *Quaderni di Studi Arabi,* IX, Roma 1991, s. 161-167; a.mlf., "Context and the Enhancement of the Meaning of Aḫbār in the Kitāb al-Aġānī", *Arabica,* XXXVIII/3, Leiden 1991, s. 351-368; M. Nallino, "Abu'l-Faradj al-Işbahānī", *EI²* (İng.), I, 118; K. Abu Deeb, "Abu'l-Faraj Esfahānī", *a.e.,* I, 282-283; a.mlf., "al-Aġānī", *Elr.,* I, 606-607.

HULÛSİ KILIÇ

ABDÜLVÂHİD b. MUHAMMED

عبد الواحد بن محمد

bk. **EBÜ'L-FEREC eş-ŞÎRÂZÎ**

Hanbelî fıkıh âlimi.

EBÜ'l-FEREC eş-ŞÎRÂZÎ

(أبو الفرج الشيرازى)

Ebü'l-Ferec Abdülvâhid b. Muhammed b. Alî eş-Şîrâzî el-Makdisî ed-Dımaşkī (ö. 486/1094)

Hanbelî fıkıh âlimi.

Aslen Şîrazlı olup Harran'da doğdu. İdareci ve ilim ehli bir sülâleye mensuptur; soyu meşhur sahâbî Sa'd b. Ubâde'ye ulaşmaktadır. Kaynaklarda Sa'dî, Ubâdî, Hazrecî gibi nisbelerle anılması da bundan dolayı olmalıdır. Bağdat'ta Kādî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın derslerine uzun yıllar devam edip ondan fıkıh okudu ve hocasının kitaplarını istinsah etti. Daha sonra Suriye'ye giderek bir süre Beytülmakdis'te ikamet etti. Ardından da Dımaşk'a yerleşti. Orada Ebû Hasan İbnü's-Simsâr, Abdürrezzâk b. Fazl el-Kelâî ve Ebû Osman es-Sâbûnî'den hadis dinledi; vaazlar verdi ve aralarında Şerefü'l-İslâm lakabıyla tanınan oğlu Abdülvehhâb'ın da bulunduğu birçok talebe yetiştirdi. Hükümdarların meclislerinde Eş'arîler'le fikrî tartışmalarda bulundu. Şam ve çevresinde Hanbelî mezhebini yaydı. 28 Zilhicce 486 (19 Ocak 1094) tarihinde Dımaşk'ta vefat etti ve Bâbüssagīr Kabristanı'na defnedildi. Kabri meşhur bir ziyaretgâh olup yanı başında İbn Receb el-Hanbelî'nin (ö. 795/1393) mezarı bulunmaktadır.

Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'un çok saygı gösterdiği Ebü'l-Ferec eş-Şîrâzî sünnete son derece bağlı, âbid, zâhid ve keramet ehli bir kişiydi. Bazı fıkhî konularda kendine has görüşleri vardır (bk. İbn Receb, I, 72-73). Aynı zamanda güçlü bir hatip olan Ebü'l-Ferec'in kendisinden sonra birçok âlimin yetiştiği nesli bu muhitte "İbnü'l-Hanbelî sülâlesi" diye tanınmıştır.

Kaynaklarda adları geçen eserleri şunlardır: Hanbelî fıkhına dair *el-Îżâḥ, el-Mübhic, el-Münteḫab;* akaid ve kelâma dair *et-Tebṣıra fî uṣûli'd-dîn;* tefsire dair *Kitâbü'l-Cevâhir* (otuz cilt).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Ya'lâ, *Ṭabaḳātü'l-Ḥanâbile*, Beyrut, ts., II, 248-249; Zehebî, *Aʿlâmü'n-nübelâʾ*, XIX, 51-53; a.mlf., *Teẕkiretü'l-ḥuffâẓ*, III, 1199; Yâfiî, *Mirʾâtü'l-cenân*, Beyrut 1984, III, 142; İbn Receb, *eẕ-Ẕeyl ʿalâ Ṭabaḳāti'l-Ḥanâbile*, Beyrut, ts., I, 68-73; Abdülkādir b. Muhammed en-Nuaymî, *ed-Dâris fî târîḫi'l-medâris* (nşr. Ca'fer el-Hasenî), Kahire 1988, II, 65-66; Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîḫi'l-Ḳuds ve'l-Ḫalîl*, Amman 1973, I, 297; a.mlf., *el-Menhecü'l-aḥmed* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd — Âdil Nüveyhiz), Beyrut 1403/1983, II, 190-194; Dâvûdî, *Ṭabaḳātü'l-müfessirîn*, I, 360-362; *Îżâḥu'l-meknûn*, I, 155; II, 287, 425; Abdullah b. Ali es-Sübey'î, *ed-Dürrü'l-münaḍḍad fî esmâʾi kütübi meẕhebi'l-imâm Aḥmed* (nşr. Câsim ed-Devserî), Beyrut 1410/1990, s. 22; T. Bianquis — S. Atassi-Khattab, "Luttes d'influence à l'interieur du Sunnisme Damascain entre 400 et 550 de l'Hégire", *BEO*, XXX (1978), s. 368-369.

 ORHAN ÇEKER

EBÜ'l-FETH ed-DEYLEMÎ
(أبو الفتح الديلمي)

Nâsır-Lidînillâh
Ebü'l-Feth Nâsır b. el-Hüseyn
b. Muhammed el-Hasenî
(ö. 444/1052)

Yemen'de ilk kurulan Zeydî İmamları Devleti'nin son lideri ve Zeydiyye'nin otuz altıncı imamı (1039-1052).

Kaynaklarda gerek kendisinin gerekse baba ve dedelerinin adları hakkında değişik tesbitler yapılmıştır. Hz. Hasan'ın soyundan gelen bir aileye mensup olduğu bilinmektedir. Hazar denizinin güneybatısında Deylemliler arasında **da'vet***-te bulunduğu için Deylemî nisbesiyle anılmaktadır. 429 (1038) yılından sonra Yemen'e geldi ve Kuzey Yemen'de imamlığını ilân ederek halkı kendisine biat etmeye çağırdı. Pek çok kabilenin bu davete uyarak biat etmesiyle askerî gücü arttı. Zâhir Hemdân bölgesinde Zîbîn yakınındaki Zafâr kasabasında inşa ettirdiği kaleye yerleşti. 437'de (1045) Sa'de şehrini zaptederek buradaki Benî Havlân kabilesini kılıçtan geçirdi. Aynı yıl San'a'yı zaptetti. Ertesi yıl İmam Hüseyin el-Mehdî'nin kardeşi ve bir Zeydî fırkasının lideri olan Ca'fer b. Kāsım el-İyânî'den biat aldı. Bir müddet sonra Ca'fer, Hemdân'ın reisi Yahyâ b. Ebû Hâşid ile birlikte isyan ederek Ebü'l-Feth ed-Deylemî'nin adamlarını San'a'dan sürdüler ve hutbelerden adını çıkardılar. Bu sırada Acîb ve Esâfit kalelerini ele geçirmek için Ca'fer ile Ebü'l-Feth ed-Deylemî'ye bağlı kuvvetler arasında savaşlar oldu. Ali b. Muhammed es-Suleyhî'nin 439 (1047) yılında Cebelimesâr'ı işgali ve Yemen'de süratli bir istilâ hareketine girişmesi üzerine Ebü'l-Feth ed-Deylemî, mensuplarıyla birlikte çeşitli beldelere sığınmak zorunda kaldı; o günlerde Yemen'de devam eden kıtlığın da tesiriyle taraftarlarının birçoğunu kaybetti. Ardından Necdülcâh denilen yerde Ali b. Muhammed es-Suleyhî'ye yenildi ve 70 taraftarıyla birlikte öldürüldü. Mezarı Ans'a bağlı Effk köyündedir. Onun neslinden gelenler Yemen'de daha sonraki dönemlerde Benü'd-Deylemî adıyla meşhur olmuşlardır.

Eserlerinden müfessir ve fakih olduğu anlaşılan Ebü'l-Feth ed-Deylemî'nin kaynaklarda adı geçen eserleri şunlardır: *el-Burhân fî tefsîri ġarîbi'l-Ḳurʾân*, *el-ʿAhdü'l-ekîd fî tefsîri'l-Ḳurʾâni'l-mecîd*, *Mesâʾilü'ş-Şerîf el-Ḳāsım b. el-ʿAbbâs* (bu eserlerin yazma nüshaları için bk. Abdullah Muhammed Habeşî, s. 587; Ahmed b. Muhammed eş-Şâmî, I, 263), *er-Risâletü'l-mübhice fi'r-reddi ʿalâ firḳati'd-ḍalâli'l-müteleclice*, *el-Maʿârif*.

BİBLİYOGRAFYA :

Keşfü'ẓ-ẓunûn, II, 1724; Yahyâ b. Hüseyin, *Ġāyetü'l-emânî fî aḫbâri'l-ḳuṭri'l-Yemânî* (nşr. Saîd Abdülfettâh Âşûr — M. Mustafa Ziyâde), Kahire 1388/1968, s. 246-247, 250; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 698; Ziriklî, *el-Aʿlâm*, VIII, 309-310; Hasan Süleyman Mahmûd, *Târîḫu'l-Yemen*, Kahire 1376/1957, s. 194-195; Kehhâle, *Muʿcemü'l-müʾellifîn*, XIII, 69-70; Ahmed Mahmûd Subhî, *ez-Zeydiyye*, Kahire 1404/1984, s. 590; Ahmed b. Muhammed eş-Şâmî, *Târîḫu'l-Yemeni'l-fikrî fi'l-ʿaṣri'l-ʿAbbâsî*, Beyrut 1407/1987, I, 263; Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Meṣâdirü'l-fikri'l-İslâmî fi'l-Yemen*, Beyrut 1408/1988, s. 586-587; İsâmüddin Abdurraûf el-Fıkī, *el-Yemen fî ẓılli'l-İslâm* [baskı yeri ve yılı yok] (Dârü'l-Fikri'l-Arabî), s. 125-126; R. Strothmann, "Nâsır", *İA*, IX, 94; a.mlf., "Zeydiye", *a.e.*, XIII, 550; W. Madelung, "Abu'l-Fatḥ al-Daylamī", *EI² Suppl.* (İng.), s. 22.

 M. ZEKİ DUMAN

EBÜ'l-FETH el-EZDÎ
(أبو الفتح الأزدي)

Ebü'l-Feth Muhammed b. Hüseyn
b. Ahmed el-Ezdî el-Mevsılî
(ö. 374/985)

Hadis hâfızı.

Musul'da doğup Bağdat'ta yaşadı. Yetişme çağında Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, İbn Cerîr et-Taberî, Ebû Arûbe el-Harrânî, İbnü'l-Bâgandî, Ebü'l-Kāsım el-Begavî ve daha birçok hocadan hadis aldı. Kendisinden de Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû İshak İbrâhim b. Ömer el-Bermekî gibi hadisçiler rivayette bulundular.

Ebû Bekir el-Berkānî'nin zayıf bir râvi kabul ettiği Ebü'l-Feth, Büveyhî emîrlerinden Rüknüddevle (947-976) için, "Cebrâil Hz. Peygamber'e bu emîrin sûretine girerek vahiy getirirdi" anlamında bir hadis uydurmakla ve bunun karşılığında emîrin iltifat ve ikramına nâil olmakla itham edilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'nin naklettiği bu hadis uydurma olayını Sem'ânî ve İbnü'l-Cevzî ondan aynen aktarmakta, İbn Hacer el-Askalânî ise bu hadiseyi bir başka Muhammed b. Hüseyin el-Ezdî'nin biyografisinde (*Lisânü'l-Mîzân*, V, 140) zikretmektedir. Ancak Zehebî'nin hiçbir eserinde bunu nakletmemesi iddiayı doğru bulmadığı kanaatini uyandırmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî, Ebü'l-Feth'in rivayetleri arasında garîb ve münker hadisler bulunduğunu söylemekte, münker rivayetlerine bir misal veren Zehebî ise onu ileri derecede zayıf bulanların haklı olmadığını ifade etmektedir.

Musul âlimlerinin önemsemedikleri ve hatta hafife aldıkları Ebü'l-Feth, zayıf râviler hakkında yazdığı eserinde müsamahasız davrandığı ve birçok muhaddisin güvenilir kabul ettiği pek çok kişiyi hiçbir delile dayanmaksızın zayıf saydığı için tenkit edilmiştir.

Ebü'l-Feth el-Ezdî Şevval 374'te (Mart 985) Musul'da vefat etti. Bu tarih 367 (977-78) ve 369 (979-80) olarak da zikredilmektedir.

Eserleri. 1. *Tesmiyetü men vâfeḳa ismühû isme ebîhi mine'ṣ-ṣaḥâbe ve't-tâbiʿîn ve men baʿdehüm mine'l-muḥaddiṣîn.* Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbire, risâlenin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki nüshasına (III. Ahmed, nr. 624/17, vr. 226ᵃ-228ᵃ) dayanarak eseri *Men vâfeḳa ismühû isme ebîh* adıyla ve müellifin *Men vâfeḳa ismühû künyete ebîh* adlı risâlesiyle birlikte yayımlamıştır (Küveyt 1408/1988). **2.** *Men vâfeḳa ismühû künyete ebîh.* Müellifin birinci eseriyle birlikte neşredilmiştir (Küveyt 1408/1988). **3.** *Kitâbü'l-Maḫzûn fî ʿilmi'l-ḥadîṣ.* Kendilerinden sadece bir kişinin hadis rivayet ettiği 269 sahâbîyi alfabetik olarak sıraladığı ve bunlardan seksen ikisinin rivayetlerini de zikrettiği eserin bir nüshası Topkapı Sarayı Mü-